

Filozofické aspekty vzťahu človeka a informácií v informačnej spoločnosti

Michal Kaščák

mkascak@post.sk

Dizertačná práca obhájená v roku 2013 na Katedre knižničnej a informačnej vedy Filozofickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave, 176 s. Školiteľ: doc. PhDr. Pavol Rankov, PhD.

Článok opisuje vybrané možné vzťahy človeka a informácie, ako boli vymedzené v dizertačnej práci „Filozofické aspekty vzťahu človeka a informácie v informačnej spoločnosti“. Zameriava sa hlavne na problém konfrontácie človeka s nerelevantnými či nehodnotnými informáciami a na možnosti získať i z takýchto informácií osobne užitočný význam. Sumarizuje výsledky analýzy filozofických, beletristických a iných textov, ktoré opisujú uvedené situácie. V tejto súvislosti odkazuje na pojem „bibliomantia“ a navrhuje nový pojem „infomantia“. Artikuluje také aspekty vzťahov človeka s informáciami, ako sú intencionalita verzus náhodnosť či „intencionálna náhodnosť“ získania informácie, následné zámerné či spontánne získanie alebo nezískanie tzv. „vnútornej“ informácie (radikálne odlišného osobného významu), nahradenie či nenahradenie vonkajšej informácie získanou vnútornou informáciou v konaní či myslení človeka, uvedomenie si či neuvvedomenie si odlišnosti získanej vnútornej informácie od vonkajšej, užitočnosť či neužitočnosť myslenia/konania na základe vonkajšej či vnútornej informácie.

Dizertačná práca „Filozofické aspekty vzťahu človeka a informácie v informačnej spoločnosti“ využíva poznatky informačnej vedy a filozofie v záujme opisu a reflexie možných podôb vzťahu človeka a informácií. Ide tak o „filozofiu informácie“ nie v zmysle priameho filozofického skúmania informácie ako takej, ale v zmysle skúmania vzťahov medzi človekom a informáciou, ktorá je už predbežne chápaná ako „verbálne posolstvo vytvorené človekom ako prejav jeho poznania sveta, uchovávaný či uchovateľný aj mimo ľudského tela na rozličných nosičoch“. Analyzovať podoby vzťahu človeka a informácie pre nás znamená identifikovať rozličné udalosti či situácie, ktoré v ľudskom živote môžu nastať, identifikovať rozličné informácie či typy informácií, ktoré v ľudskom živote môžu byť (v danom či inom čase) prítomné, a identifikovať, aké vzťahy medzi týmito dvomi stranami môže nachádzať človek ako subjekt diania a človek ako nezainteresovaný („objektívny“) pozorovateľ. Cieľom pritom bolo zahrnúť do výsledného súpisu či modelu možných vzťahov aj také možnosti, ktoré sa prvoplánovo v kontexte literatúry z informačnej vedy môžu javiť ako okrajové, nepravdepodobné, výnimočné, bizarné, iracionálne alebo pre človeka/spoločnosť nežiaduce. Dôvodom pre (aj) takéto zameranie práce bola jednak snaha o priblíženie sa k úplnosti, k úplnému prehľadu možností vzťahu človeka a informácií, jednak snaha o preskúmanie vzťahu okrajových možností k tým, ktoré sú štandardne predpokladané.

Podkladom pre takúto analýzu boli vybrané texty z oblasti informačnej vedy, ako aj z oblasti filozofie, masmediálnej či literárnej komunikácie, beletristické texty, ako aj vlastné pozorovanie a reflexia. V oblasti filozofie boli ako centrálné zvolené texty F. Nietzscheho i menej známeho súčasného francúzskeho filozofa Rogera-Pol Droita (pre ich dosiaľ nevyužitý potenciál pre informačnú vedu). Všeobecnými podmienkami pre selekciu ďalších textov, respektíve ich fragmentov, boli buď explicitná tematizácia problému vzťahu človeka a informácií/poznania/komunikácie, konkrétne najmä *problému konfrontácie človeka s nerelevantnými informáciami* (otázky zmysluplnosti a absurdity), alebo *aplikovateľnosť* textu na dané problémy, a zároveň prepojitelnosť s už vybranými textami. Beletristické texty boli využité ako modelové opisy určitých „komunikačných situácií“ či znázornenia určitého spôsobu „informačného správania“.

Vo vzťahu k informáciám človek vystupuje buď ako ich tvorca či komunikátor, alebo ako ich recipient. Recipient podstupuje konfrontáciu s už vytvorenými informáciami, na ktorú však nadväzuje aj (ako) komunikátor či tvorca (ďalších) informácií. Ideálom konfrontácie subjektu s informáciami je porozumenie (týmto informáciám, respektíve iným skutočnostiam v živote), teda nájdenie (osobného) zmyslu, teoretické či praktické využitie daných informácií. V nadväznosti na to už môžeme hovoriť o dvoch základných (výsledných) vzťahoch človeka k informáciám, spočívajúcich v naplnení alebo nenaplnení tohto ideálu.

Taktiež platí, že určité informácie môžu byť pre subjekt určitého prežívania či konania „centrálne“ (obsahovo dôležité, v centre pozornosti), alebo môžu byť len „pozadím“, „kulisou“ jeho hlavnej aktivity (a to buď pozadím, od ktorého je dianie nezávislé, alebo „aktívnym“ pozadím, ktorého existenciou či prítomnosťou je dané dianie/prežívanie prakticky podmienené a ktoré môže byť prítomné buď spontánne, prirodzene, alebo môže byť subjektom zámerne navodené s cieľom realizovať hlavný cieľ).

Jadro práce sa zameriava na situácie, keď informácie, ktoré by – napríklad vzhľadom na svoju obsahovú nesúvislosť s aktuálnymi potrebami či prániami používateľa – mali mať pre daného človeka status „iba pozadia“, prenikajú aj do centra – do popredia jeho vnímania (napríklad v súvislosti s informačnou explóziou, z dôvodu aktuálnej či aj trvalej nedostupnosti či neexistencie „relevantnejších“ informácií...). V práci teda rozvíjame „existenciálne chápanie informácie“

(Stodola 2013, s. 112), keď si kladieme otázku, ako je možné dostať sa od nevyhnutne „neosobných“, indierentných, danému jednotlivcovi neprispôsobených informácií – od „neosobného informačného univerza“ (Kaščák 2011, s. 177) k „osobne relevantnému poznaniu (ktoré by... malo byť konečným „výstupom“ našej interakcie s informáciami)“ (tamže). Predpokladáme, že recipient sa potrebuje dostať od konfrontovaného „surového“ objektívneho poznania, za pomoci hľadania jeho zmyslu, k osobnému významu daných informácií vo svojom konkrétnom živote, obrazom čoho je konfrontácia používateľa so situačne či celkovo nerelevantnými, neužitočnými či nehodnotnými informáciami, ktorá však pritom má byť zdrojom či prostriedkom úžitku. (Symbolicky ide o tzv. „informačnú alchýmiu“ [Steinerová 1996], nie však v zmysle postupnej premeny dát či informácií na znalosti, ale skôr v zmysle premeny prvotne bezcennej informácie na zdroj užitočného a relevantného významu.)

Situáciu konfrontácie človeka s prvotne bezcennými informáciami, ktorá však napokon predsa vedie k úžitku, opisujú viacerí a značne rôznorodí autori, spájajú s rozličnými filozofickými smermi, alebo aj s primárne beletristickou tvorbou (za predpokladu, že pojem „informácie“ chápeme dostatočne voľne či široko na to, aby sme mohli prekročiť hranice informačnej vedy, v ktorej tak či tak jednotná definícia informácie nejestvuje, ako aj hranice súčasnej modernej doby): Friedrich Nietzsche, Herakleitos, Platón, Alberto Manguel, Alexis Carrel, Roger-Pol Droit, Pierre Bayard, Umberto Eco a iní.

Konfrontovanú „informáciu“ označujú vo svojej terminológii ako „rovnaké slová“, „určitú myšlienku“, „malichernosť“, „smiešne; povrchné; zbytočné“, „bezcenný kus železa“, „absurditu“, „lešenie“, „nehodiace sa [pre človeka]“, „nespravodlivé“, či dokonca ako „kliatbu“ či „záhubu“. Subjektom konfrontácie („používateľom“) v ponímaní týchto autorov je „človek“, respektíve špecificky „významný človek“, „aristokrat“, „logik“, „vedec“, „čitateľ“. Po konfrontácii s takýmto prvotne bezcenným, či priamo škodlivým podnetom nasleduje proces premeny daného (či proces vysporiadania sa s ním), a to spravidla v dôsledku aktivity subjektu označovanej ako „(spätná) inferencia“, „myšlienková sila“, „usudzovanie“, „tušenie“, „myslenie pri...; čítanie pri...“, „revolta [voči prvotnej absurdite]“, „empirické čítanie“, „prikladanie veľkej hodnoty“, „uvažovanie“ o veciach a porozumenie im, „všímanie si [detailov]“, „presahovanie“ daného, „rozširovanie významu [textu svojimi schopnosťami a túžbami]; dotváranie si [výkladu]; premieňanie slov [v posolstvo]“, „zahĺbenie sa“, „počúvanie“...

V zriedkavejších prípadoch je proces premeny opísaný ako aktivita samotnej konfrontovanej informácie, ktorá sama recipienta k niečomu „núti“, „vedie“, respektíve sama k nemu „prehovorí“ (a odovzdá mu tak iný, hodnotnejší obsah, než aký poskytuje či akým je ona sama) – a dokonca je výnimočne opísaná aj ako aktivita „budúcej“ (cieľovej) informácie, ktorá z bezprostredne daného sama vychádza recipientovi v ústrety.

V každom prípade výsledkom procesu premeny je „filozofická perla“, „vážne“, „hlbka“, „kľúč k pokladniciam“, „zamyslenie“, dosiahnutie svetla, „zmyslupnosť“, „úchvatnosť“, „vnímanie krásy, dobra“, „Božské“, „záchrana [od záhuby]“, „zväčšenie svojho [osobného] sveta“, „nárast krásy [nášho vlastného] vesmíru“, „odpoveď [na otázku]“, „upokojenie sa“, „poznatie pravdy“. Konkrétnym príkladom pripúšťania či predpokladania premeny informácií v uvedených intenciách môže byť myslenie Rogera-Pol Droita, podľa ktorého veľakrát „zbytočné núti k zamysleniu, smiešne vedie k vážnemu, hlbka vychádza z povrchného“ (Droit 2003, s. 9).

Áké sú však *podmienky možnosti* takejto premeny (od nezmyselnosti k zmyslupnosti, od triviálneho k výnimočnému)? Pri snahe o vysvetlenie, o teoretické „zrekonštruovanie“ takýchto javov sa ako užitočné ukázalo predpokladať *dualitu* (významu) informácie – rozlišovať medzi „vonkajšou“, respektíve „prvotne konfrontovanou“ informáciou (objektívny, všeobecný/interpersonálny význam) a „vnútornou“, respektíve „odvodenou“ či asociovanou informáciou (subjektívny, individuálny význam, „interpretácia“ konfrontovanej informácie). Zároveň je potrebné predpokladať i „radikálnu nezávislosť“ vnútorných informácií od vonkajších, a to v tom zmysle, že vnútorná informácia môže mať aj väčšiu relevanciu či hodnotu ako vonkajšia, či dokonca priam „protikladnú“ hodnotu voči hodnote vonkajšej/prvotnej informácie, a ako taká môže v myslení či konaní používateľa vonkajšiu informáciu „nahradit“.

Úplný model kontaktu človeka s informáciami teda pozostáva z konfrontácie človeka s informáciou, ktorá je výsledkom buď zámerného informačného prieskumu alebo náhodného „postretnutia“ informácie, na čo môže nadväzovať – najmä v prípade neuspokojivosti danej informácie – „vnútorný (interný, introspektívny, subjektívny) informačný prieskum“, respektíve „vnútorné postretnutie“ informácie, čím rozumieme proces vytvárania či nachádzania vnútorných informácií ako nového/osobného zmyslu toho, čo bolo „prvotne konfrontované“. (V nadväznosti na pojem „information encountering“, označujúci náhodné stretnutie užitočnej „vonkajšej“ informácie, by sme tu mohli použiť pojem „sense-encountering“ ako stretnutie či *nájdenie* osobne užitočného zmyslu pôvodne neužitočnej, či dokonca nezmyselnej vonkajšej informácie. Tento pojem sa líši od známeho pojmu „sense-making“ u Dervinovej práve dôrazom na možnosť radikálneho rozdielu či nezávislosti „vytvoreného zmyslu“ od pôvodného vstupného materiálu.) Prejavom radikálnej nezávislosti vnútorného a vonkajšieho (osobného a všeobecného) významu konfrontovanej informácie je aj Manguelom konštatovaná skutočnosť, že „tvárou v tvár textu môže čitateľ premeniť slová v posolstvo odpovedajúce mu na otázku, ktorá sa dejinne *nevzťahuje ani k textu samotnému, ani k jeho autorovi*“ (Manguel 2007, s. 270).

Najexplicitnejšou a najkurióznou realizáciou tejto možnosti je historická praktika „bibliomantie“, t. j. používanie náhodných úryvkov z kníh k predpovedaniu vlastnej budúcnosti, prípadne k vykonaniu určitých životných rozhodnutí. Ilustráciou tejto praktiky je možné nájsť aj v detektívnom románe Mesačný kameň od W. Collinsa – sluha, „šafár“ Gabriel Betteredge sa tu rozhoduje, či má od svojej pani prijat' vyššiu pracovnú pozíciu „majordóma“, pričom k rozhodnutiu dospeje, paradoxne, prostredníctvom čítania *Robinsona Crusoa*: „Privelmi ma to rozrušilo, aby som mohol o tom pozmýšľať, a tak som sa uchýlil k medicíne, ktorá ma v prípadoch naliehavej potreby nikdy nesklamala... *popýtal som*

o *radu* Robinsona Crusoa. Keď som si tak chvíľu listoval v tej neobyčajnej knihe, natrafil som na túto zaujímavú stať (na strane 158): »Dnes milujeme to, čo budeme zajtra nenávidieť.« *Hneď mi bolo jasné, čo mám robiť.* Dnes som chcel silou mocou zostať šafárom, no zajtra, podľa názoru Robinsona Crusoa, môžem toho mať po krk. ... Tak som sa pekne uspokojil, v tú noc som išiel spať ako šafár a ráno som sa zobudil ako majordóm. Všetko šlo ako po masle a hlavnú zásluhu na tom mal Robinson Crusoe" (Collins 1968, s. 26).

Keďže uvedeným či podobným spôsobom je teoreticky možné pristupovať nielen k „románom“, a nielen ku „knihám“, v nadväznosti na „bibliomantiu“ môžeme navrhnúť v slovenskom prostredí nový pojem „infomantia“ (pozri aj Kaščák 2013). Pojem „infomantia“ je teda výsledkom univerzalizácie objektu či prostriedku bibliomantie („používajú“ sa – respektíve *konfrontované sú* – nielen knihy v knižnici, ale informácie v akýchkoľvek podobách a v akomkoľvek prostredí či situácii), ale aj univerzalizácie či rozšírenia účelu bibliomantie (účelom nie je len predpovedanie budúcnosti, ale akékoľvek osobné zužitkovanie prvotne nerelevantných vonkajších informácií). Pod infomantiou by sme teda mohli rozumieť zámerné alebo spontánne využívanie prvotne nerelevantných informácií pre získanie osobne relevantného významu (napríklad vo vzťahu k aktuálnej potrebe používateľa). V tomto zmysle „infomantia“ nie je len čírou „kuriozitou“ – je aj pomenovaním pre možnosť „premeny“ triviálneho na výnimočné, ktorú rozličným spôsobom opisujú a pripúšťajú rôzni autori v analyzovaných textoch. V kontexte informačnej vedy môže infomantia zároveň predstavovať „hraničný pojem“ – pojem najväčšmi „absurdný“ či najviac „iracionálny“ (zodpovedajúci najabsurdnejšiemu či najiracionálnejšiemu, pritom však reálne možnému, informačnému správaniu), ako aj pojem najviac „komplexný“. Ak spomínané zvláštne čítanie *Robinsona Crusoa* u Gabriela Betteredgea podrobíme dôkladnejšej analýze, zistíme, že táto infomantická situácia či aktivita v sebe obsahuje či v sebe integruje rôzne aspekty, ktoré by sa mohli zdať protirečivé: intencionalitu (zámerné obrátenie sa na informačné zdroje) a zároveň (dobrovoľnú) náhodnosť (zámerný náhodný výber). Úvahy o infomantii nás celkovo vedú k rozlišovaniu takých dimenzií vzťahu človeka k informáciám, ako sú zámerné či spontánne, či *zámerne náhodné* získanie vonkajšej informácie, následné zámerné či spontánne získanie (odlišnej) vnútornej informácie, alebo aj jej nezískanie, nahradenie či nenahradenie vonkajšej informácie získanou vnútornou informáciou v konaní či myslení človeka, uvedomenie si či neuvedomenie si *odlišnosti* získanej vnútornej informácie od vonkajšej, užitočnosť či neužitočnosť myslenia/konania na základe vonkajšej či vnútornej informácie... V závislosti od toho, ktoré z týchto charakteristik sú pre informačné správanie človeka platné, môžeme rozlišovať *druhy* infomantie (úplná či parciálna infomantia, selekčná či neselekčná infomantia a i.), ale ich prostredníctvom je možné opísať aj iné informačné javy, napríklad už spomínaný „information encountering“, ale aj „štandardný“ informačný prieskum alebo fenomény informačného šumu či komunikačných omylov.

Okrem toho, že infomantia predstavuje opis konkrétnej, reálnej, i keď spomínanej možnosti vzťahu človeka a informácií, zároveň nás vedie k vytvoreniu kategoriálneho aparátu na opis „všetkých“, aj podstatne menej kuriózných informačných javov či druhov informačného správania. V tejto súvislosti sa však vynára i otázka, či je „infomantia“ skutočne až natoľko „kurióznym“ javom, ako by sa na prvý pohľad mohlo zdať – je totiž možné, že bežné ľudské informačné správanie môže aj nezámerne a nevedomky obsahovať určité „infomantické“ prvky. Z tohto hľadiska by náuka o infomantii a jej druhoch mohla byť súčasťou „informačnej výchovy“ či informačnej gramotnosti, a to – v závislosti od situácie, kontextu, cieľov používateľa – buď ako upozornenie na ďalší možný legitímny spôsob vzťahovania sa k informáciám, alebo naopak, ako upozornenie na to, čoho je práve potrebné sa vystríhať. V každom prípade je však zmysluplné pojem infomantie predostrieť, reflektovať ho a vysporiadať sa s ním.

Okrem centrálného pojmu „infomantie“ boli výstupom dizertačnej práce i viaceré ďalšie nové pojmy, respektíve redefinície už existujúcich pojmov, napríklad: spätná inferencia, informačné prekrytie (pozitívne a negatívne), informačný aristokratizmus (expanzívny, obrátený...), kozmická úzkosť/kozmičné preťaženie (kvantitatívne a kvalitatívne), aktívne informácie, parainštrumentálnosť, infomantická relevancia (objektívna a subjektívna), nadrelevantné či paradigmatické informácie, sebaapresahujúce informácie, priestorové chápanie informácie, a viaceré iné. Ambíciou práce bolo týmto spôsobom prispieť k lepšiemu pochopeniu možnosti vzťahu človeka a informácií a otvoriť možnosti ďalšieho teoretického či empirického skúmania tejto problematiky.

Zoznam bibliografických odkazov

- COLLINS, Wilkie. 1968. *Mesačný kameň*. Bratislava: Slovenský spisovateľ, 1968. 544 s.
- DROIT, Roger-Pol. 2003. *101 experimentů z každodenní filosofie*. Praha: Baset, 2003. 160 s. ISBN 80-86223-80-9.
- KAŠČÁK, Michal. 2011. Informačné preťaženie, prekrytie a informačný aristokratizmus ako možnosti vzťahu človeka a informácií na základe myšlienok F. Nietzscheho a iných autorov. In: *Knižničná a informačná veda. XXIII*. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave, 2011, s. 173-188. ISBN 978-80-223-3131-9.
- KAŠČÁK, Michal. 2013. „Paranormálne“ využívanie informačných zdrojov – jeho podoby a perspektívy v informačnej spoločnosti. In: *Proinflow* [online]. 31. 10. 2013 [cit. 11.11.2013]. ISSN 1804-2406. Dostupné na: <<http://pro.inflow.cz/„paranormalne“-vyuzivanie-informacnych-zdrojov-jeho-podoby-perspektivy-v-informacnej-spolocnosti>>
- MANGUEL, Alberto. 2007. *Dějiny čtení*. Brno: Host, 2007. 480 s. ISBN 978-80-7294-231-2.
- STEINEROVÁ, Jela. 1996. Teória informačného prieskumu. Bratislava: SITK-CVTI SR, 1996. 262 s. ISBN 80-85165-58-9.
- STODOLA, Jiří. 2013. Pojem informace jako epistemologický a metodologický problém. In: *Knižničná a informačná veda. XXIV*. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave, 2013, s. 99-118. ISBN 978-80-223-3381-8.